

мали повністю забезпечуватися необхідною апаратурою, реактивами тощо. Звіт про хід робіт здавався раз на три місяці, щоб НКОЗ мав змогу контролювати оборонні роботи у ВНЗ [7, 1]. У плані робіт на поточний рік визначалися першочергові завдання та ті, що виконувалися у звичайному режимі. За кожним завданням були закріплені відповідальні особи. Так, першочерговими темами були визнані: а) вплив токсичності малих концентрацій отруйних речовин (шкірної дії та диму арсинів при довгих експозиціях) – відповідальний зав. каф. фармакології, проф. О. Черкес; б) вплив резорптивної дії подразнюючих арсинів – зав. каф. патологічної фізіології, проф. Д. Альперн. Іншими темами, які розроблялися у звичайному режимі, керували зав. каф. патологічної анатомії, проф. Г. Земман, зав. каф. внутрішньої медицини, проф. І. Файншмідт, зав. каф. гігієни, проф. В. Яковенко, зав. каф. шпитальної терапії, проф. Є. Черніков.

Підсумовуючи вищевикладене можна стверджувати, що від середини 1920 х рр. вища школа України почала працювати на оборону. Не став винятком і Харківський медичний інститут, що мав потужний кадровий потенціал. Однак перетворення, що відбулися внаслідок переорієнтації деяких його кафедр на оборонну роботу, не сприяли поліпшенню навчального процесу, адже кошти асигнувалися за іншим кошторисом та суворо контролювалися відповідними структурами. Завдяки ж співставленню розмірів коштів на оборонну роботу з тими, які виділялися на потреби навчальних лабораторій, стає очевидним, що держава перерозподіляла їх на користь військово-промислового комплексу, заощаджуючи на соціальній сфері, зокрема й освіті. В перспективі варто продовжити розробку цієї теми в хронологічному аспекті та надати цілісну картину з оборонної роботи медичних навчальних закладів України.

1. *Історія Харківського державного медичного університету. 200 років.* – Х., 2005.
2. *Харківський національний медичний університет: зв'язок часів і поколінь.* – Х., 2011.
3. *Держархів Харківської обл. (далі – ДАХО).* – Ф. 71/с-1584. – Оп. 20с. – Спр. 29.
4. *ДАХО.* – Ф. 71/с-1584. – Оп. 20с. – Спр. 7.
5. *ДАХО.* – Ф. 71/с-1584. – Оп. 20с. – Спр. 8.
6. *ДАХО.* – Ф. 71/с-1584. – Оп. 20с. – Спр. 44.
7. *ДАХО.* – Ф. 71/с-1584. – Оп. 20с. – Спр. 10.

Demochko L.G. Scientific-research work of the Kharkiv medical institute about country defence in the 1920–30th. In this article is discovered the early stage of the Kharkiv Medical Institute's work for national security. In the middle of the 1920th powerful laboratories were created and functioned for national security in the Kharkiv Medical Institute.

Key words: national security, poison, Kharkiv Medical Institute, Society for the promotion of security, aviation and chemical construction

О. В. Чернуха

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС ХАРКІВЩИНИ В 1920-х рр.

У статті досліджується проблема створення системи професійної підготовки працівників ОВС Харківщини.

Ключові слова: міліція, неп, освіта, школа, навчальні курси

Запорукою успішної протидії злочинності у будь-який час є високий рівень фахової підготовки працівників органів внутрішніх справ (ОВС). 1920-ті рр. стали часом серйозних випробовувань на міцність молоді радянської міліції. Саме від своєчасного створен-

ня дієвої системи її професійної освіти залежав успіх її протистояння зі злочинним світом. Особливе місце в цьому процесі належало Харкову як тогочасній столиці УСРР. Отриманий же тоді досвід залишається актуальним і для сьогодення. З огляду на це, метою статті є з'ясування ролі Харкова у процесі становлення системи професійної підготовки працівників ОВС.

При формуванні органів внутрішніх справ Харківщини, вагоме значення мало проведення певної роботи з підготовки та навчання майбутніх охоронців закону. Щоб боротися зі злочинністю, необхідно було від випадкових кустарних методів розкриття злочинів перейти до більш професійної роботи, поступово набуваючи досвіду і засвоюючи фахові методи, але ситуація з підготовкою міліціонерів була невтішною. Так, унаслідок інспекторських перевірок, проведених у лютому–березні 1921 р., було виявлено, що більшість міліціонерів, навіть комскладу, має лише загальне уявлення про свої службові обов'язки та не дотримується дисципліни, зокрема відпускалися на свободу злочинців під заставу, що свідчило про складне матеріальне становище, й які того ж дня скоювали нові злочини [1, 16].

Працівник міліції міг ефективно виконувати свої обов'язки тільки за умови певної фахової підготовки. Проте, харківська міліція гостро відчувала брак професійно підготовлених кадрів. Заради виправлення ситуації, в 1921 р. були створені губернські школи командного складу [2, 59]. Курсантам цих спеціалізованих навчальних закладів пропонувалося не тільки опанувати дисципліни загальноосвітнього характеру (суспільствознавство, українська мова та література, математика, фізика, біологія тощо), а й ознайомитися з основами права. Помітного значення набула організація планомірної освіти нових кадрів. Із цією метою, з 11 червня 1921 р. у Харкові почали роботу курси червоних міліціонерів, розраховані на 500 піших та 100 кінних правоохоронців [3, 1]. Зазначені курси стали першим спеціалізованим навчальним закладом у республіці, діяльність якого була підпорядкована меті професійного вдосконалення співробітників ОВС. На початку серпня при них створили роту комскладу з 200 осіб. Курси тривали три місяці, а 8 серпня 1921 р. почав діяти їх філіал у Сумах, розрахований на 150 слухачів.

Через необхідність негайного поповнення міліцейських штатів хоча б більш-менш підготовленими кадрами перший випуск слухачів губернських курсів відбувся достроково – 25 серпня 1921 р. Про це доповідав начальник Харківської губернської міліції Ф. Коваленко у відділі управління губвиконкому. Після завершення навчання на курсах, випускники вирушали на проходження служби в повіті Харківської губ. Курси мали окружний статус, що дозволяло їм забезпечувати своїми випускниками декілька повітів. З часом планувалося охопити такою курсовою перепідготовкою всіх міліціонерів [4, 112].

Програма підготовки складалася з чотирьох циклів [1, 89–90]. Під час першого курсанти вивчали загальні дисципліни, знайомилися із судочинством та основами організації правоохоронної системи. У рамках другого було об'єднано дисципліни ідейно-політичного спрямування (історія партії, робітничого руху, громадянської війни тощо). Третій цикл присвячувався практиці міліцейської служби, взаємодії міліції з органами влади та рештою правоохоронних структур. Останній цілковито відводився на вивчення різноманітних статусів.

Перший випуск виявився не зовсім вдалим, погано було підібрано кадровий склад, постійно бракувало коштів. Проте, сам факт відкриття курсів, безумовно, мав позитивний вплив на становлення ОВС і за-

безпечення їх кваліфікованими кадрами. Станом на жовтень 1921 р. через курси пройшли чотири роти молодших міліціонерів, з яких 175 залишено у губернському центрі для подальшого виконання службових обов'язків, 45 направлені до Чугуєва і по 25 опинилися у Валках та Змієві [5, 77].

З метою створення сприятливих умов для зростання професійно-фахового рівня правоохоронців, на початку 1920-х рр. у Харкові та деяких інших великих містах УСРР відбулася організація спеціальних міліцейських курсів. У Харкові 1 січня 1922 р. були відкриті курси з підготовки командного складу міліції, на базі вже згаданих курсів червоних міліціонерів [6, 8], згодом перетворених у Всеукраїнську школу міліції [7, 59–60]. Навесні 1922 р. продовжували вдосконалюватися структури, що займалися підготовкою кадрів (12 травня 1922 р. курси червоних міліціонерів Харківської губ. розширені та перейменовані в 1-і Окружні курси Молодшого комскладу головного управління міліції Української СРР [8, 17]), але до відчутного покращення це привело не одразу. Поступово міліцейські навчальні заклади перейшли і до підготовки співробітників карного розшуку. У Харкові влітку 1922 р. почали діяти курси, де проходив підготовку оперативний склад міліції, а слухачами могли стати лише співробітники, які мали атестацію з клопотанням від керівництва, що передбачало, у разі вдалого завершення навчання, висунення їх на більш відповідальну посаду [9, 55].

Тривав процес розширення й удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів. У жовтні 1922 р. наказом начальника міліції республіки харківські окружні курси з підготовки молодшого комскладу й харківські курси вищого комскладу були об'єднані в Школу старшого комскладу міліції УСРР [10, 468], що сприяло кращій підготовці кадрів. З одного боку, це дало можливість провести певну уніфікацію та систематизацію навчальних планів, а з іншого – дозволило навчатись не тільки правоохоронцям Харківщини, але й інших регіонів. Завдяки цьому, Харків на деякий час став центром підготовки кваліфікованих міліцейських кадрів України. У липні 1923 р. всі начальники округів та районів на Харківщині отримали наказ від Губполітінспекції, що вимагала негайно виявити всіх рядових міліціонерів, які залишалися неписьменними, та відрядити їх до школи грамотності, створеної інспекцією. У документі було зазначено, що до жовтня неписьменність серед рядового складу міліції міста та губернії мала бути ліквідована на 100 % [11, 276].

Звільнивши з лав міліції практично всіх працівників, які мали досвід роботи ще у дореволюційні часи, правоохоронні органи вимагали негайного поповнення не просто новими, а кваліфікованими новими кадрами. Розраховувати на виконання такого завдання можна було тільки за умови розгортання мережі спеціалізованих навчальних закладів для співробітників міліції. Саме це стало поштовхом до того, що 23 жовтня 1923 р. Харківська школа комскладу міліції вкотре була розширена й отримала нову назву – Всеукраїнська школа командного складу міліції та кримінального розшуку. Школа містилася на Бурсацькому узвозі, 4, у приміщенні колишньої бурси (зараз це один із корпусів Харківської державної академії культури) [12, 44]. З цього приводу начальник губміськмліції Ю. Соломко відзначав у доповіді начальнику міліції республіки: «Почав будувати майже на пустому місці: ми, за активної підтримки місцевих партійних та владних органів, громадськості та своїми власними зусиллями, із величезного натовпу створили невелику, дисципліновану армію внутрішнього порядку... без належного

фінансування, завдяки відданості людей справі, створили мережу шкіл, клубів... і як вінець зусиль у цьому напрямі – Всеукраїнську школу комскладу міліції, яка підготувала та ще підготує чимало кваліфікованих співробітників міліції і карного розшуку» [11, 376].

Цю установу було побудовано за типом військово-шкільного закладу, з обов'язковим додержанням вимог статутів Робітничо-селянської червоної армії. Фінансування школи здійснювалося з державного бюджету за кошторисом Народного комісаріату внутрішніх справ. З 1924/25 навч. р. кількість слухачів становила 100 і до кінця десятиліття вона залишалася незмінною [8, 17]. Учебний план Всеукраїнської школи міліції передбачав курс навчання, розрахований на 1848 год., з них 376 – на загальноосвітні дисципліни, 364 – політичні, 580 – спеціальні, 528 – стройові [13, 110]. Спочатку всі слухачі мали відвідувати загальноосвітній клас, згодом їх поділяли на дві групи – спеціально-міліцейській і спеціальнокримінально-розшуковий класи. Відмінності у навчанні між ними полягали в тому, що перші більше вивчали політичні дисципліни, а для інших наголос робився на спеціальних.

Про те, якими були вимоги до кандидатів на навчання, можна довідатися з циркуляру від 30 квітня 1924 р. начальника міліції і розшуку Харківської губ. Циркуляр доповнював розпорядження Головного управління міліції і карного розшуку УСРР та зобов'язував до 25 травня 1924 р. відрядити на навчання до Всеукраїнської школи від губміліції та розшуку 13 працівників. При цьому начальник мав пам'ятати, що насамперед рекомендації надаються членам і кандидатам у члени КП(б)У; далі – робітникам; в останню чергу – селянам-біднякам. Кандидатів на навчання обирали з тих осіб, які служили в лавах Червоної армії або із звільнених від служби в армії. Віковий ценз становив 21–35 років. Вони мали бути фізично здоровими, письменними (вільно читати й писати, володіти українською мовою, мати елементарні знання з математики). У відряджуваних, на місцях вимагали письмові розписки про те, що їх не примушували приступити до навчання. Вони обіцяли виконувати всі правила й розпорядження школи, навчатися в ній протягом року, а після завершення – два роки прослужити в лавах правоохоронців. Серед документів мав бути й акт про результати перевірки політичної обізнаності та лояльності [14, 1].

Однак спеціалізовані навчальні заклади не мали можливості в повному обсязі забезпечити органи добре підготовленими фахівцями. У багатьох районах, завдяки ініціативі співробітників міліції, виникали й розвивалися різні види «позашкільної» підготовки. У більшості районів міста були організовані міліцейські гуртки, які працювали за програмою навчання, розробленою губернською політінспекцією. 24 листопада 1923 р. ця програма була доведена до відома підлеглих наказом № 15 по міліції й розшуку Харківської губ. Підвищена увага зверталася на необхідності знання і застосування на практиці працівниками ОВС норм чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства [15, 264].

З початку 1923 р. у всіх губернських містах і більшості окружних центрів почалося впровадження спеціального навчання. Завдяки існуванню заздалегідь розроблених планів та програм, воно сприяло помітному зростанню кваліфікації особового складу правоохоронних органів. Так, станом на 1922 р. у складі міліції Харківщини було 20 % неписьменних, але в 1923 р. цей показник зменшився до 3,5, а 1924 р. він становив лише 0,5 % від загальної кількості працівників губміліції. В той же час четверта частина командного складу хар-

ківської міліції встигла отримати спеціальну міліцейську підготовку, що, безперечно, дозволило їй більш ефективно виконувати свої службові обов'язки [16, 73–74].

У листопаді 1924 р. було створено Харківські губернські та окружні учбові команди міліції. Термін навчання в них становив три місяці. Всього до вивчення було запропоновано 15 дисциплін, на опанування яких відводилося 432 год.: загальноосвітні предмети – 96, міліцейські предмети – 150, військові – 42, практичні заняття з фізичного виховання, стройової підготовки та міліцейської справи – 144 [17, 212–213]. До навчання у цих командах, головним чином, залучалися представники молодшого командного складу губернської, міської міліції та карного розшуку.

Не обминули харківську міліцію і процеси українізації, що розгорнулися у суспільно-політичному та культурному житті республіки середини десятиліття. До керівництва губміськміліції та розшуку було доведено декілька наказів, які вимагали суворо дотримуватися курсу на поширення вжитку української мови в офіційному діловодстві, вивчення її співробітниками міліції. Так, у наказі від 19 червня 1925 р. всі керівники районів попереджалися, що ігнорування їх підлеглими уроків з української мови, по-перше, буде сприйнято, як халатне ставлення до державних грошей, що витрачаються на підготовку таких занять, а по-друге, поставить під питання сам факт проходження служби у міліції, за умов повної українізації госапарату [18, 94]. З 1925 р. почали діяти постійні комісії з попередньої перевірки знань співробітниками української мови. Проте, реальні результати були не надто вражаючими. Так, за результатами інспекційної перевірки харківської міськміліції у березні–квітні 1928 р., було виявлено, що лише трохи більше 10 % керівного складу володіло українською мовою [19, 276]. Це підтверджує і наявність значної кількості помилок у звітах, рапортах, об'явках та інших офіційних документах українською мовою, що склалися у міліцейському середовищі.

У середині десятиліття в освітній сфері міліції відбулися істотні зміни. У вересні 1925 р. з'явилася постанова ВУЦВК стосовно переводу з 1 жовтня Всеукраїнської школи міліції до Києва. Таке рішення мотивувалося недостатньою кількістю у Харкові приміщень, придатних для проведення занять, та кваліфікованих викладачів [10, 475]. Упродовж 1926–1930 рр. Головне управління міліції республіки основний наголос робило саме на навчанні кадрів та підвищенні їх кваліфікації. Цьому сприяли такі нововведення: в 1926 р. кабінет науково-судової експертизи був реорганізований у Науково-дослідний інститут судової експертизи, а в травні 1927 р. у Харкові з'явився перший в Україні кабінет з вивчення злочинності і злочинця [9, 33]. Слід згадати й наявність в Україні 1927 р. сорока «реєстраційно-дактилоскопічних бюро» – за кількістю округів, а в Харкові, Києві, Одесі й Дніпропетровську реєстраційні бюро існували при міських управліннях міліції та розшуку. Спостерігалось також деяке поліпшення постачання міліції та розшуку технічними засобами [20, 51].

У 1920-х рр. було здійснено дієві кроки у напрямі піднесення фахового рівня працівників міліції, що дозволило деякою мірою розв'язати проблему фахової підготовки та спеціалізованого навчання особового складу харківської міліції. При цьому саме Харків, як тодішня столиця України, виконував роль головного центру професійної підготовки кадрів для всієї республіки. Спеціальні курси та школи були своєрідними «міліцейськими університетами» для співробітників міліції, розшуку та пенітенціарних установ.

1. *Держархів Харківської обл. (далі – ДАХО). – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 38-а.*
2. *Коваленко Ф. Как создавалась Рабоче-Крестьянская милиция на Харьковщине и Киевщине // Бюллетень НКВД. – 1925. – № 2.*
3. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 1008.*
4. *Коцан І. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр.: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003.*
5. *Історія органів внутрішніх справ: Навчальні матеріали до спецкурсу / За ред. Л. Зайцева. – Ч. II: XX століття. – Х., 1999.*
6. *ЦДАВОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 1128.*
7. *Бюлетень НКВС УСРР. – Х., 1924–1927.*
8. *ЦДАВОУ. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 806.*
9. *Курило С. Жизни своей не щадя. Из истории милиции Харьковщины. – Х., 1987.*
10. *Михайленко П., Кондратьев Я. Історія міліції України у документах і матеріалах. – Т. 1: 1917–1925 рр. – К., 1997.*
11. *ДАХО. – Ф.-Р. 563. – Оп. 1. – Спр. 305-а.*
12. *Галкін Д. Всеукраїнська школа міліції – перший «міліцейський університет» // Вісник ХНУВС. – 2009. – № 6.*
13. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 2. – Спр. 15.*
14. *ДАХО. – Ф. Р-564. – Оп. 1. – Спр. 511.*
15. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 345-а.*
16. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 2. – Спр. 58.*
17. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 2. – Спр. 24.*
18. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 332.*
19. *ДАХО. – Ф. Р-564. – Оп. 4. – Спр. 42.*
20. *Михайленко П., Кондратьев Я. Історія міліції України у документах і матеріалах. – Т. 2: 1926–1937 рр. – К., 1999.*

Chernukha O.V. Forming of the policemen training system for the Kharkiv Region OVS-workers in the 1920th. The problem of the creation the policemen training system in Kharkiv is analyzed in this paper. It was found that in spite of adverse circumstances Kharkiv was the leading center of the police officers professional training in the 1920th. **Key words:** police, NEP, education, school, training courses

Г. М. Георгізов

РАДЯНСЬКА ОСВІТА – ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ЕЛЕМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ 1920-х рр.

У статті проаналізовано заходи радянської влади 1920-х рр., спрямовані на рішучу боротьбу за створення нових орієнтацій у розвитку українського радянського суспільства, серед яких основоположними були народна культура та освіта.
Ключові слова: освіта, освітні технології, культурні перетворення, освітньо-культурні програми, соціокультурне середовище

Розвиток освітньої системи в Україні має тривалу історію. Освітні програми слугували і слугать не лише для набуття громадянами певних аморфних, абстрактних від сучасності, знань, а радше – задля залучення народного загалу до тієї національної парадигми, що найбільше відповідає вподобанням національної еліти. Тому вплив освіти на створення повноцінного громадянина, який відповідає всім атрибутам цієї парадигми, важко переоцінити. Освіта, вплив освітніх технологій будуть завжди актуальними у будь-якому суспільстві, тому їх дослідження вимагає від науковців пильної уваги.

В історичній науці освітянським проблемам завжди приділялася значна увага. Вже у 1920-х рр. з'явилися перші ґрунтовні дослідження цього питання. Так, 1924 р. вийшла праця Я. Яковлева, присвячена вивченню практичного досвіду роботи партії більшовиків в освітній галузі на селі [1]. Схожою за змістом є монографія М. Феноменова, опублікована 1925 р., де проаналізовано культурну організацію тогочасного села, вплив на сучасників освіти, театру й інших чинників